

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ІНСТИТУТ
імені Митрополита Київського і всієї України, Предстоятеля Української
Православної Церкви Блаженнішого Володимира
Міжрегіональної Академії управління персоналом

ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

ДЕРЖАВНИЙ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ ЗАПОВІДНИК
“МЕЖИБІЖ”

ХМЕЛЬНИЦЬКА СПАРХІЯ
Української Православної Церкви

ЗБІРКА НАУКОВИХ ПРАЦЬ

ПЕДАГОГІКА ДУХОВНОСТІ

*з благословення Митрополита Київського і всієї України,
Предстоятеля Української Православної Церкви
Блаженнішого Володимира*

Хмельницький, 2012

УДК 281.9.44
ББК 86.372.44
П 45

Редакційна колегія:

Білий Л.Г., кандидат педагогічних наук, директор Хмельницького інституту МАУП; **Байдич В.Г.**, кандидат історичних наук, директор Державного архіву Хмельницької області; Митрополит Хмельницький і Старокостянтинівський **Антоній**, кандидат богослов'я; **Вашеняк І.Б.**, кандидат історичних наук, доцент; **Гундерук Л.М.**, кандидат психологічних наук, доцент; **Дацюк О.А.**, кандидат богослов'я, секретар Хмельницької єпархії УПЦ; **Погорілець О.Г.**, директор Державного історико-культурного заповідника "Межибіж"; **Парандій В.О.** (відповідальна за випуск).

Рецензенти:

Кральнок П.М., доктор філософських наук, професор. Перший проректор Національного університету "Острозька академія".
Мордвінцев В.М., доктор історичних наук, професор. Заступник декана історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

*Рекомендовано до друку рішенням вченої ради Хмельницького інституту
Міжрегіональної Академії управління персоналом
(Протокол №4 від 24 квітня 2012 р.)*

ПЕДАГОГІКА ДУХОВНОСТІ: Збірка наукових праць в 2-х частинах./
Ред. кол. Білий Л.Г. (голова) та ін. – Хмельницький, 2012. – 284 с.

У Частині 1 збірки подано наукові статті за матеріалами роботи Всеукраїнської науково-практичної конференції "Пересопницьке Євангеліє: духовна святиня українського народу" (до 455-річчя з початку написання Пересопницького Євангелія), яка відбулася 12 травня 2011 року. У Частині 2 збірки подано матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції "Історія, культура та освіта: християнський вимір", яка відбулася 4 травня 2012 року. У наукових публікаціях порушуються актуальні питання: історії створення Пересопницького Євангелія, духовності народу, історичного розвитку України та ін.

Адресовано широкому колу читачів, причетних до вивчення вітчизняної історії та культури: учням, студентам, магістрантам, науковцям, викладачам вищих навчальних закладів та вчителям загальноосвітніх шкіл.

За зміст статей несуть відповідальність автори. Редакційна колегія не завжди поділяє погляди авторів.

©Хмельницький інститут МАУП, 2012
©Автори статей

Завальнюк К. В., Стецюк Т. В. СПОГАДИ ОТЦЯ НИКИФОРА НЕЖЕВЕНКА ПРО ПРЕПОДОБНОГО АМФІЛОХІЯ ПОЧАЇВСЬКОГО (1894-1971)	66
Кобріна К. ПЕРЕСОПНИЦЬКЕ ЄВАНГЕЛІЄ В ОСОБАХ	70
Причишин С.М. ПЕДАГОГІЧНІ МЕТОДИ РЕКТОРА КДС СВЯЩЕНОСПОВІДНИКА АМВРОСІЯ (ПОЛЯНСЬКОГО) І ПРАКТИКА ЗРАЗКОВИХ ШКІЛ ПРИ ДУХОВНИХ СЕМІНАРІЯХ ПОЧАТКУ ХХ СТ.	72
Гончар О.О. ОЛЕКСАНДР ЛОТОЦЬКИЙ – ЗНАНИЙ ІСТОРИК ЦЕРКВИ І ЦЕРКОВНОГО ПРАВА	78
Іващук М.В. РЕЛІГІЙНА ПОЛІТИКА В УКРАЇНІ АБО КОНЦЕПЦІЯ ЦЕРКВА І ДЕРЖАВА	83
Гундерук Л.М., Юшкевич В.О. ДУХОВНИЙ РОЗВИТОК ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ У ПРОЦЕСІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ	87
Тітарчук В.Р. УКРАЇНА У ПОЛІЦИВІЛІЗАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ ХХІ СТОЛІТТЯ	90
Кирилова О. М. ТРАДИЦІЇ ВІЗАНТІЙСЬКОГО КНИГОПИСАННЯ В ПЕРЕСОПНИЦЬКОМУ ЄВАНГЕЛІЇ	95
Олійник В. В. НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНА ДІЯЛЬНІСТЬ У ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ УКРАЇНИ ІМПЕРСЬКОЇ ДОБИ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)	99
Трембіцький А.М. ХРИСТІЯНСЬКІ ЦІННОСТІ В ЕПІЧНІЙ СПАДЩИНІ УКРАЇНСЬКИХ «НЕЗРЯЧИХ» МАНДРІВНИХ СПІВЦІВ	104
Подгурська С.С. ОСОБЛИВОСТІ БАРОКОВІ МОВИ В УКРАЇНСЬКИХ КНИГОДРУКАХ: ПЕРЕСОПНИЦЬКЕ ЄВАНГЕЛІЄ	122
РЕЗОЛЮЦІЯ	126

ТРАДИЦІЇ ВІЗАНТІЙСЬКОГО КНИГОПИСАННЯ В ПЕРЕСОПНИЦЬКОМУ ЄВАНГЕЛІЇ

Кожні чотири роки, під час інаугурації новообраного Президента України, погляди мільйонів фокусуються на великій (розміром 240х380, вагою 9,3 кг) старовинній книзі, яка є одним з символів державності – Пересопницькому Євангелії. Цей манускрипт уособлює вірність Батьківщині, відданість українському народу, віру в майбутнє і прагнення до духовних висот.

Створення цієї книги, її історія до цього часу приваблює дослідників і всіх, хто не байдужий до історії України, її культури, мови, державності.

Пересопницьке Євангеліє є шедевром сакрального мистецтва, яке підпорядковується досить суворим законам іконографії, яка займається сюжетом (предметом зображення), його змістом, на протигагу формі. Іконографія будь-якого витвору сакрального мистецтва складається з трьох взаємопов'язаних частин: 1) програми, сформульованої фундатором (замовником робіт); 2) змістовної програми, розробленої теологом; 3) інвенціонального проекту. Інвенціями в історії мистецтва називають такі поєднання образів, які є носіями вторинних, умовних, алегоричних змістів художнього твору [1, с.230].

Задум створити Книгу, що за своїм змістом буде близькою і доступною простому православному люду, в оточенні насаджуваного католицизму допоможе зберегти батьківську віру, виник у фундаторки, меценатки Анастасії Жеславської з княжого роду Гольшанських, яка разом зі своєю донькою Ганною-Євдокією та зятем Іваном Федоровичем Чарторийським виступила замовником робіт по створенню Євангелія.

Ще у середньовічній Візантії сам імператор Костянтин, коли визнав християнство офіційною релігією, наказав виготовити п'ятдесят примірників тексту Євангелія, що призначалися для відправлення богослужіння в церквах, які тільки-но відкрилися, розуміючи роль книги в збереженні і розповсюдженні православної віри [2, с.34].

Пересопницьке Євангеліє стало проривом у середньовічній свідомості. І це добре розуміли творці Книги, бо мова йшла не просто про переписування євангелій з якихось попередніх церковно-слов'янських оригіналів, що було звичною справою. Євангеліє княгині Жеславської – нове слово в повному розумінні. Воно задумане як переклад з церковно-слов'янської мови, цієї «латини» православної Церкви – на живу народну мову. Тому так детально на останній сторінці викладається історія рукопису, жертводавці, переписувач і редактор (або перекладач); вказується історія написання.

Виконавцями роботи були люди книжні, посвячені, подвижники ідеї. Керівником був обраний архимандрит Григорій, людина віруюча й благочестива. Він був і перекладачем, і укладачем, і організатором роботи. Виконував роботу писар Михайло Васильович, син протопопа Сяноцького. Учені-палеографи, що аналізували почерк Євангелія, висунули гіпотезу: можливо, переписувачів було двоє. Проте історія зберегла лише ці імена. А який вигляд мали ці люди? Цього, на жаль, ми не знаємо.

На відміну від української традиції, у Візантії заможні люди, що фінансували створення книг, зображувалися на окремих аркушах, що виконували роль фронтеспісів, які відкривали кодекс. Саме таким вихідним мініатюрам візантійські художники з шостого століття надавали великого значення в загальній композиції кодексу.

В одному з таких рукописів представлена принцеса Юліана Анікія – та, на замовлення якої був виконаний рукопис. Юліана урочисто сидить у строго фронтальній позі. Обабіч неї – дві фігури – алегорії Мудрості та Духовної Величі. Саме з цього часу встановлюється у візантійському мистецтві звичай вводити портрет замовника у виконану книгу, так само як зображення осіб, що дали гроші на побудову храму, включаються в систему мозаїк.

З метою підкреслити особливе значення мініатюри, що відкриває собою кодекс, художник малює навколо портрета складну рамку, яка надає композиції круглої форми [2, с.78].

Випускаючи свою незвичну, перекладену на живу розмовну мову Книгу, княгиня Жеславська та її помічники обрали в епоху масової появи паперового виробництва й розповсюдження паперу пергамен – матеріал задорогий. Це була данина традиції і піклування про тривалий час служіння манускрипту.

Пергамен – це особливим чином вироблена шкіра ягнят або телят, яку спочатку вимочували в спеціальних розчинах, а потім старанно вишкрібали каменем до необхідної товщі й гладкості. Назва «пергамен» бере свій початок з міста Пергама, де ще в другому столітті до нашої ери виробництво листів з козячих шкір та шкір мертвонароджених ягнят набуло значних успіхів. Звідси листи розвозилися по містах Європи й приносили крамарям неабиякий прибуток. Найтонший пергамен називався веленевим, коштував він дуже дорого і використовувався для написання королівських і герцозьких грамот, указів, для церковних документів і важливих постанов. Книги, які мали особливе значення та були найбільш дорогими, виготовлялись з пергамена, який відрізнявся давно приміченою ознакою добре зберігатися протягом століть, не втрачаючи фарб та форми.

У Візантії уже в шостому столітті нашої ери папірус остаточно вийшов з ужитку. Рукописи змінили свою форму з сувою на кодекс – книгу, яка складається з зошитів, що зшиті між собою.

З появою пергаментних кодексів – книг – з'явилися перші мініатюри – композиції, що розташовуються на окремому аркуші або займають більшу його частину. В них особливо часто художники використовували червону фарбу, яка по-латині називалася мініум (minium). Від неї і виникла назва мініатюра.

Мініатюри відрізнялися від зображення у сувої не тільки більшими розмірами, а й тим, що відокремлені від рядків: вони були обведені рамками і являли собою відносно самостійні композиції [2,с.35].

Для виготовлення Пересопницького Євангелія було використано 482 пергаментних листа. До складу тексту увійшли – Наука читання, яка відкривається передмовою; чотири Євангелія, кожному з яких передую показчик глав і передмова; надані також післямова і місяцеслов. Текст розділений на глави, кожна з яких починається з сумарія (короткого змісту наступної глави), вписаного у рамку. Відсутні лише сумарії на початку першої глави Євангелія. У книзі часто зустрічаються глоси – українські лексичні відповідники словам оригінала. Вони виділенні рамочкою й розміщені прямо в тексті, інколи на полях рукопису.

Як і візантійські художники, творці Пересопницького Євангелія уявляли його єдиним організмом, де все пов'язано між собою. Мініатюра міцно з'єднана з текстом. Книжний або літургійний мінукул візантійських кодексів якнайкраще відповідає уставу, спеціальному ніби друкованому шрифту, вивіреному до міліметра. Він дещо спрощується в шістнадцятому столітті і називається напівуставом. Письмо, яким написана ця незвичайна Книга, уже набуло ознак мистецтва: кожна літера пишеться як прикраса, що заповнює поле тексту як вишивка, має неперевершені художні й естетичні якості. Написане Пересопницьке Євангеліє коричневим чорнилом, яке досконало поєднується з теплим жовтуватим тоном пергамену та золотом, щедро введеним в декор. Усе це створює враження тієї єдності, що властива візантійським рукописам.

Важливим аспектом цінності книги є її художнє оформлення. У шостому столітті перед візантійськими мініатюристами, які оформляли рукописи, стали нові, більш складні завдання. Тепер уже основні принципи мініатюри, а також її іконографія розроблені художниками. Їх починають цікавити питання композиційного поєднання мініатюри з текстом: розташування ілюстрації серед аркушів книги. В оформленні Четвероевангелія чотири мініатюри з євангелістами художники розташовують всі разом, що поступово йдуть на початку кодекса [2, с.74]. Лише в одинадцятому столітті зображення євангелістів розташовується безпосередньо перед кожним євангелієм.

Візантійські мініатюри з зображенням євангелістів характеризуються не тільки докладним відтворенням меблів, письмового приладдя, розташованого на столиках, але й незвичним раніш для цієї теми

зображенням архітектури, яка набуває більш складних форм. Поруч з євангелістами з'являються апостоли, що допомагають їм у складанні тексту, їх фігури ускладнюють композицію. Над євангелістами вперше з'являються образи ангела, бика, лева, орла [2,с.210].

Продовжуючи традиції візантійських творців книг, автори Пересопницького Євангелія прикрашають манускрипт чотирма мініатюрами євангелістів, які відкривають кожне з Євангелій і розміщені на лівому боці розвороту аркушів суцільному тлі. Під кожною з мініатюр розташований текст в орнаментальній рамці (данина іконоборчеському періоду), коли численні типи орнаментів з'явилися у візантійському мистецтві), який містить відомості про євангеліста і вказівку, скільки в даному Євангелії глав, зачал, віршів. Усі мініатюри оправлені рамками. Такі ж рамки навколо зачину тексту кожного Євангелія.

Хто є автором мініатюр Пересопницького Євангелія невідомо. Але немає підстав думати, що перекладачі замовляли їх відомому майстрові, - у них так багато очевидної місцевої краси й безпосередності, підбір кольорів і рослинних мотивів, спільний для всієї книги, так переконливо свідчить про пересопницьке, скоріше за все, походження мініатюр, про що висловив гіпотезу після ґрунтовного дослідження іконографічних схем в зображенні євангелістів Я. П. Запаса [3].

Згідно з традиціями, започаткованими у Візантії, на мініатюрах Пересопницького Євангелія Матфею книгу з небес подає янгол. Апостол і євангеліст Марк тримає в руках довгий білосніжний сувій, над ним орел з хмар протягує Євангеліє. Небесно-блакитний плащ апостола розвівається, світлі блакитні кольори наявні в зображенні будинку на задньому фоні мініатюри, стільця і підніжжя, де сидить апостол. Червоний купол ніби висить у повітрі, маленька золота книга теж витає над підставкою. Луці, оточеному книгами, телець подає ще одну. Іоанн диктує учню Прохору, а книгу їм подає лев.

Образи євангелістів конкретні, об'ємні, фігури й обличчя реальні, написані художником немов би з натури, індивідуалізовані. Здається, їх можна пізнати серед тих, хто оточував митця.

Пересопницьке Євангеліє є національною святинєю і являє собою яскравий приклад нерозривного зв'язку багатущої історії української культури з історією Православної Церкви. Це вишуканий зразок рукописно-книжного мистецтва шістнадцятого століття і гідне продовження традицій книгописання, започаткованих ще в середньовічній Візантії.

Список джерел та літератури:

1. Баженова О. Радзивилівський Несвиж. Росписи костела Божього Тела. – Минск.: Харвест, 2006. – 416 с.
2. Лихачева В. Искусство Византии IV-XV веков. – Ленинград.: Искусство, 1981. – 310 с.
3. Юхимець Г.М. Пересопницьке Євангеліє – шедевр мистецтва української писемності. – Режим доступу: http://peresopnyske.org/ua./nauchnie_material/dokladu.html